

OSMANLI DEVLETİ'NDE KADINLARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ: EMEKLİ MAAŞLARI, DUL VE YETİM AYLIKLARININ GELİŞİMİ*

Nursel MANAV**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde kadınların emeklilik hakkı 1880 yılında uygulamaya konulan yasayla başlamıştır. Erkeklerle aynı anda olmak üzere önce kadın öğretmen ve ebelere getirilen 30 yıl çalışarak yaşlılık aylığı alma hakkı, II. Meşrutiyet'ten sonra yaygınlaştırılmıştır. Art arda yaşanan savaşlar nedeniyle işgücü ihtiyacını karşılamak için memur olarak devlet kadrolarına giren kadınlara yasal hizmet süresini tamamlamaları halinde emeklilik ve emekli maaşı gündeme getirilmiştir. İş yaşamının dışında kalan kadınların sosyal güvenceleri ise, baba ve eşleri yoluyla sağlanmıştır. Dul ve yetimlere, eş ve babalarından kalan aylık bağlanmıştır. Her bireyin birbirinden farklı koşullara sahip olması nedeniyle dul ve yetim maaşlarını standarda oturtmak çok sayıda yasal değişikliğin yapılmasını zorunlu kılmıştır. 1880'den itibaren sayısız tadilata rağmen, eşi ölen ya da boşanan kadınlarla, kız çocuklarının aylıklarının hukuki alt yapısının oturtulması II. Meşrutiyet döneminin sonunda gerçekleşmiştir. Bu yıllarda getirilen standartlar çok az değişiklikle Cumhuriyet döneminde hazırlanan yasaların da temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kadın, emeklilik, öğretmen, maaş, dul, yetim.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde çalışan ve çalışmayan kadınlar için emekli ve dul-yetim aylığı uygulaması, 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinde 1879 yılında yürürlüğe konulan kanunla başlamıştır. Bu makalede, öğretmen, ebe ve ardından memure olarak idari kadrolara giren kadınların emeklilik hakkıyla, çalışma hayatı dışındaki kadınlar için söz konusu olan dul ve yetim aylığının temel ilkelerinin oluşturulma süreci incelenmiştir. Bu cümleden olarak, memurlar için emekli maaşı uygulamasının yasal çerçevede başladığı 1879 yılı ile 1920

* Makalenin geliş tarihi: 25.09.2019/ Kabul tarihi: 09.12.2019

** Dr., nursel.manav1@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-7928-9297>)

senesi arasındaki dönemde kadınlar adına kanunda yapılan değişiklikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tarih aralığının seçilmesinin temel sebebi ise, ana ilkelerin söz konusu süreçte belirlenmiş olmasıdır. Ancak, bazı konuların daha iyi anlaşılması adına, makalenin yoğunlaştığı tarihten sonraki yıllarda yapılmış değişikliklere de zorunlu olarak değinilmiştir.

Kadınların eğitimi, sosyal konumu, hukuki hakları ve çalışma yaşamındaki rolleri, tarihçilerin ilgi odağı olmuş ve bu konularda çok sayıda araştırma yapılmıştır.¹ Hem kamusal alanda yer alan, hem de çalışmayan kadınların sosyal güvence ve emeklilik konusunu birlikte ele alan bir araştırmanın bulunmaması, bu çalışmanın gerekçelerinden biridir.

Osmanlı Devleti'nde memurlar için tekaüd aylığı uzun süredir uygulanırsa da bunun yasal zemine kavuşturulması 19. Yüzyıl'da gerçekleşmiştir. Devlet memurlarının emekliliğini düzenleyen kanun, 3 Eylül 1879 tarihinde yürürlüğe girmiş ve 1880 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu yasayla, 20 yaşından itibaren memurların maaşından %5 oranında aidat kesintisi yapılması; ilk tayinde ve azledildikten sonra yeniden bir memuriyete atandıklarında bir kereye mahsus olmak üzere aylığın yarısının tekaüd için kurulmuş sandığa aktarılması ve böylece emeklilikte kendisine, vefatında ise ailesine maaş tahsis edilmesi sağlanmıştı. 1881 yılındaki değişikliklerle, emeklilik kanununu *Memurin-i Müllkiyye Terakki ve Tekäüd Kararnamesi*; emeklilik sisteminin yönetimi için kurulan Tekäüd İdaresi ise, bazı nezaretlere ait olan 1879'dan

¹ Bu çalışmalar için bkz. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1996; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1994; Hatice Baysal, "Osmanlı'da Kadın Memureler İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi ve Kadın Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29, Isparta, 2017/4, s. 339-366; Yunus Özger, "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümelere", *History Studies*, S. B, 4/1, İstanbul 2012, s. 419-447; Ahmet Özkiraz, M. Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, İstanbul 2011, s. 1-10; Sibel Dulum, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006; Şefika Büyüksahin, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadını", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S. 8, Nisan 2017, s. 284-295; Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapisaneleri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1574/17076.pdf>; 04/04/2018, sa.20:15.

önce tesis edilmiş sandıkların birleştirilmesiyle *Umum Tekaiüd Sandığı* adını aldı.²

Osmanlı Devleti'nde Çalışan Kadınların Emeklilik Sistemine Alınması

1870 yılında kız çocuklarının eğitimi için öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Dârümuallimât³ mezunlarının muallime olarak göreve atanmasıyla, kadınlar devletin kayıtlarında resmen çalışan sıfatıyla yer almaya başladı. Bu tarihten önce farklı sanayi kollarında istihdam edilenlerle, tarım işçisi kadınlar vardı. Devlet kurumlarında da sınırlı sayıda kadın görevli bulunmaktaydı. Bu örneklerden biri Vidin Sancağı Nisvan kolculuğuna atanan Hadice Hatun, bir diğeri de İzmir gümrüğü için işe alınmak istenen kadın çalışandı.⁴ Muallimeliğin yanısıra okullarda müdirelik⁵ ve II. Meşrutiyet'in ardından müfettiş olarak atanan kadınların memuriyette istihdamı ise, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşti. 1913'te İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyyesi, ardından Maliye Nezaretinde memureler çalışmaya başladı.⁶ Bunun dışında hastane, posta, tekel idaresi, laboratuvar, yol yapımı, maden işçiliği, atölye, sokakların temizliği, gıda, dokuma, kereste, matbaa gibi sektörlerde kadın istihdamı yaygınlaşmıştı.⁷

² Mülkiye Tekaiüd Sandığının ve emeklilik sisteminin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nursel Manav, *Mülkiye Tekaiüd Sandığı Kuruluşu ve Faaliyetleri (1880-1890)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

³ Dârümuallimat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Altın, "Osmanlı Eğitim Tarihinde Dârümuallimât (Açılışı ve Gelişim Süreci)", *Akademik Matbuat*, C. 1, Bingöl Kasım 2017, s. 20-37; Mustafa Şanal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)", *Otam*, C. 26, Ankara Güz 2009, s. 221-244. Bu okul ilk mezunlarını 1873 yılında verdi (Cemil Öztürk, "Dârümuallimât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, İstanbul 1993, s. 550; Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

⁴ N. Manav, *a.g.e.*, s. 116.

⁵ H. Baysal, *a.g.m.*, s. 344.

⁶ Y. Özger, *a.g.m.*, s. 425.

⁷ A. Özkiraz, M. N. Arslanel, *a.g.m.*, s. 5; Kadınlar toplumsal yaşama dâhil olsalar da kimi zaman idareciler ilginç gerekçelerle İstanbul'a başvurmaktaydı. İzmid İdadi Mektep Müdürü, Meclis-i Rüşumat memurlardan biriyle evlenen muallime-i sani Hu-

Kadın çalışanlar, ordu mensubu⁸ dışında hazineден maaş alan memurlar için Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulduğunda yaşlılık aylığı alabilme hakkını elde etti. Bu kısımda, iki çalışan gurubu muallime ve ebelerin önce emeklilik, azil, ardından maluliyet ve vefatında aile bireylerine bağlanan maaş konusu incelenecektir. Emeklilik yasasının hazırlığı esnasında muallimelerin kanunun dışında tutulmasına karar verilmişti; ancak kısa süre sonra bundan vazgeçildi ve maaşı mahalli gelirle karşılananlar haricindekilerin tamamı yaşlılık aylığı kapsamına alındı. Hazineден maaş ödenen muallimelerle birlikte, vakıflara ait medreselerdeki kadın öğretmenlerin aylığından da %5 oranında tekaüd aidatı kesintisi yapılıyordu.⁹ Hizmet süresi ve diğer koşullarda kadınlarla erkekler arasında ayırım yapılmadı ve muallimelere de yaşlılık aylığı bağlanması için 30 yıllık çalışma süresini tamamlama şartı getirildi. Olasılıkla emeklilik yasasını hazırlayanların yeterli bilgiye sahip olmaması sebebiyle kadınlara da erkeklerle eşit hizmet süresi öngörölmüştü. Tekaüd ya da emeklilik aidatı erkekler gibi, kadınlarda da 20 yaşına bastıkları tarihten itibaren kesilmekteydi. Yasanın öngördüğü yaşa ulaşmamışlardan aidat kesintisi yapılmışsa, bunun iade edildiğini görüyoruz.¹⁰

Kararnamede maluliyet nedeniyle emekliliği düzenleyen maddeler, kadınlar için de geçerliydi. Erkekler gibi kadınlar da maluliyet gerekçesiyle başvurup, mesleğini yapamayacak derecede hastalık ve sakatlık hâli varsa emekli olabilmekteydi. Hastalık ve sakatlığın derecesi ise Mekteb-i Tıbbiyye Nezareti tarafından belirlenmekteydi. 1879 yılında yürürlüğe konulan yasa ve ardından 1881’de yayımlanan *Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaiüd Kararnamesi*’nde¹¹, üç dereceye ayrılan maluliyet; 1884 yılındaki değişiklikle

riye Hanım’ın istihdamında bir sakınca olup olmadığını Maarif Nezaretine sordu. Hurriye Hanım’ın evliliğinin göreviyle ilgili olmadığı mektep müdürüne bildirildi (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Maarif Nezareti Mektubi Kalemî [MF. MKT], 491/41 Lef 1, 9 Mart 1900 / 7 Zilkade 1317).

⁸ 1865 yılında kurulan Askeri Tekaüd Sandığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Yunus Özger, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaüd Sandığı (1865-1923)*, IQ Yayınları, İstanbul 2011).

⁹ BOA, MF. MKT, 93/98, 18 Nisan 1887 / 24 Receb 1304.

¹⁰ Örneğin, Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi Muallime-i Sanisi Adile Hanım 20 yaşında olmadığından maaşından yapılmış kesintinin iadesi istendi (BOA, MF. MKT, 76/82, 8 Temmuz 1882 / 21 Şaban 1299).

¹¹ *Vakit*, nr. 2032, s. 2, 14 Haziran 1881 / 17 Receb 1298.

iki seviyeye indirildi. Buna göre, birinci derecede başkasının bakımına muhtaçlara son maaşın yarısı; ikinci derecedeki maluliyete $\frac{1}{4}$ 'ü, 10 yıldan fazla hizmet süresi varsa üçte biri tahsis ediliyordu. Burada vereceğimiz örnekler, muallimelerin maluliyet durumunda hangi aşamalardan sonra emekli edildiğini göstermektedir. Sultanahmet İnas Rüşdiyesi Nakış Öğretmeni Lüsiye Hanım, Leyli Kız Sanayi Mektebi Nakış Öğretmeni Ayşe Tefrika ve Zor İnas Rüşdiyesi Nakış Öğretmeni Hadice Hanım'ın maluliyeti kabul edildi ve tekaüd aylığı bağlandı. Lüsiye Hanım, emeklilik dilekçesi verdiğinde 30 yıllık hizmet süresini tamamlamadığından reddedildi. Ancak, gözleri öğretmenlik yapamayacak derecede bozulduğu için Maarif Nezaretinden yeniden başvuru yapıldı. Anlaşılacağı üzere çalışanlar emeklilik talebini bağlı oldukları nezarete yapmaktaydı. Maluliyet sebebiyle tekaüd başvuruları da yine nezarete yapılmakta, oradan Mülkiye Tekaid Sandığı'na gönderilmekte, ardından muayene için Mekteb-i Tibbiyye Nezaretine sevk edilmekteydi. Lüsiye Hanım'a nihayetinde Ağustos 1894'te 42 kuruş yaşlılık maaşı bağlandı.¹² Yaşlılık aylığı veya maluliyet gerekçesiyle emeklilik için aidat kesintisinin düzenli yapılmış olması şarttı. Nitekim, Ocak 1895'te, Leyli Kız Sanayi Mektebi Nakış Öğretmeni Ayşe Tefrika Hanım maluliyet nedeniyle tekaüdünü istediğinde 1 lira 25 kuruş aidat borcu tespit edilince, faiziyle birlikte yaşlılık aylığından kesilmesi kararlaştırılarak onaylandı.¹³ Zor İnas Mektebi Nakış Öğretmeni Hadice Hanım'ın da maluliyeti sebebiyle emekliliği, Mekteb-i Tibbiyye Nezaretinin raporu üzerine kabul edildi ve 16 yıl 7 ay hizmet süresiyle son maaşının üçte biri oranında, yani 66 kuruş yaşlılık aylığı Ocak 1909'da bağlandı.¹⁴ Sadece öğretmenler değil, kız okullarında farklı görevlerde istihdam edilen diğer kadınlar da hizmet süresi veya maluliyet sebebiyle emekli olabiliyordu. Toplam 13 sene çalışmış olan Şam Rüşdiye Mektebi Mubassırı Fatma Hanım'ın maluliyeti gerekçesiyle, Nisan 1901'de 33 kuruş yaşlılık maaşı tahsis edildi.¹⁵ Yukarıda açıklandığı üzere, erkeklerle eşit hizmet süresi öngörülmesine rağmen, çalışmada ele alınan örnekler, kadınların 30 yılı tamamlayamadan maluliyet sebebiyle görevi bırakmak zorunda kaldığını göstermektedir. Ancak, yine de hizmet süresinde değişiklik yapılmamıştır.

¹² BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 931/59, 14 Ağustos 1894 / 12 Safer 1312.

¹³ BOA, MF. MKT, 243/12 Lef 4 ve 6, 2 Ocak 1895 / 6 Receb 1312.

¹⁴ BOA, ŞD, 1084/47, 29 Ocak 1909 / 6 Muharrem 1327.

¹⁵ BOA, ŞD, 990/79 Lef 1, 24 Nisan 1901 / 5 Muharrem 1319.

Muallimelerin azli ve mazuliyet maaşı konusuna geçmeden önce, II. Meşrutiyet öncesinde bir diğer çalışan kadın grubu kibâle denilen ebelerin emekliliği hakkında bilgi verilecektir. Çünkü, araştırmanın kapsadığı sürede elimizde sadece maluliyet sebebiyle emekli edilen örnekler mevcuttur; azledilen kibâleye rastlanmamıştır. Ebelerin eğitimi için Askeri Tıp Mektebi içinde 1842 yılında kurulan Ebe Mektebi'nde iki yıl süren eğitim alan 36 kadın mezun olmuştu. Ülkenin çeşitli bölgelerinde görev yapan ve Dahiliye Nezaretine bağlı olarak çalışan ebelere emeklilik hakkı, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin 11 Nisan 1897 tarihinde aldığı kararla tanındı.¹⁶ Erken dönemde çalışmaya başlamalarına rağmen, ebelerin neden tekaüd sisteminin dışında tutulduğunu açıklamak için elimizde somut veri yoktur. Emeklilik sistemi hakkındaki tecrübesizlik olası bir sebeptir. Osmanlı arşivinde ulaşabildiğimiz belgelere göre, tekaüd aylığı bağlanan ilk ebe, Medine-i Münevvere kibâlesi Nefise Hanım'dır. 1897 yılında ebelerin tekaüdüğüne dair Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin hükmünden iki yıl önce Nefise Hanım maluliyeti nedeniyle emekli edilmişti. Mekteb-i Tıbbiye Nezaretinin verdiği "mesleğini sürdüremeyecek; ancak başka bir iş yapabilecek derecede maluliyet" raporu nedeniyle 6 yıllık hizmet süresiyle son memuriyet maaşının ¼'ü olan 2,5 lira aylıkla tekaüdü onaylandı.¹⁷ Amasya kibâlesi Fatma Zehra ve Urfa Sancağı kibâlesi Ayşe Sadıka Hanımlar da maluliyetleri yüzünden görevi bırakmak zorunda kalmışlardı.¹⁸

Kadın çalışanların azli konusuna gelince, bu kısımda yine muallimelere yönelik uygulama üzerinde durulacaktır. Emeklilik kararnamesinde, çeşitli sebeplerle görevinden azledilen memurlara mazuliyet maaşı ödeneceği esasa bağlanmıştı. Tekauüd kapsamında düzenlense de mazuliyet aylıkları hazine kaynaklarıyla ödeniyordu ve devletin yaşadığı mali sıkıntının getirdiği zorluk nedeniyle Mülkiye Tekauüd Sandığı tarafından, maaşlardan yapılacak aidat kesintisi karşılığı tediyesi için ayrı bir yasa hazırlandı ve 1890 yılında *Mazuliyet Kararnamesi* adıyla yayımlandı. *Mazuliyet Kararnamesi*'yle azledilen

¹⁶ BOA, Babiali Evrak Odası (BEO), 942/70582, 11 Nisan 1897 / 9 Zilkade 1314.

¹⁷ BOA, ŞD, 934/62 Lef 1 ve 2, 8 Mart 1895 / 11 N 1312.

¹⁸ BOA, ŞD, 1095/41 Lef 1, 1 Haziran 1909 / 12 Cemaziyevvel 1327; ŞD, 1093/76, 23 Haziran 1911 / 25 Cemaziyelahir 1329.

memurlardan 15-20 yıl arasında çalışanlara son maaşının ¼'ü, 20-25 arası kıdemlilere üçte biri ve 30 yıla ½'sinin bağlanması kararlaştırıldı.¹⁹ Mazuliyet konusunda da kadınlara ayırım yapılmadı; mesleki yetersizlik gibi sebeplerle görevden alınan muallimelere azil maaşı ödenmekteydi. Kastamonu İnas Rüşdiyesi Muallimesi Hafize Zeliha Hanım azledilince Ağustos 1982'de hizmet süresi itibarıyla 4 lira maaşının ¼'ü mazuliyet aylığı olarak tediye edilmeye başlandı.²⁰

Kadınların vefatları halinde, aile bireylerine maaş bağlanmasında da erkek memurlarla aralarında bir ayırım yoktu. Emekli veya emekli olmadan hayatını kaybeden erkeklerin dul ve yetimleri gibi, kadınların da anne, baba ve çocuklarına aylık tahsis edilmekteydi. Farklı hizmet süresine sahip kadınların yakınlarına bağlanan aylıklarla ilgili incelediğimiz örnekler, aile maaşında erkek memurlara uygulanan şartların kadınlar için de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Yasaya göre, aile aylığında temel kural, vefat eden memurdan dolayı bağlanan maaşın kız çocukları evlendiğinde, erkek çocukların ise 20 yaşına girdiğinde kesilmesi idi. Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi nakış öğretmeni ve maluliyet sebebiyle emekli edildiği yukarıda belirtilen Lüsiye Hanım vefat ettiğinde bekâr olan kızına 14 Ağustos 1894'te aylık bağlandı.²¹ Aynı okulun bir diğer nakış öğretmeni Aramik Hatun 1889 yılında hayatını kaybettiğinde, kızı Marika ile 20 yaşından küçük oğlu Dimitri'ye, 4 Şubat 1891'de aylık 30'ar kuruş tahsis edildi.²² İnas rüşdiyesi öğretmenlerinden Ayşe Nazire Hanım'ın ölümünün ardından annesi Habibe ve kızı Fatma'ya 27 Temmuz 1907 tarihinde 1 lira,²³ Dârümuallimât hocalarından Ayşe Sıdika Hanım'ın kızlarına da maaş bağlandı.²⁴ Az önce ifade edildiği gibi, kadınların dul ve

¹⁹ Mazuliyet aylığı hakkında ayrıntılı bilgi için Nursel Manav, "Mazuliyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 27, Sayı: 1, İstanbul 2017, s. 215-224.

²⁰ BOA, ŞD, 1101/4 Lef 1, 11 Ağustos 1892 / 17 M 1310.

²¹ Kızı için hesaplanan aylık 20 kuruş 50 paraydı. Emeklilik kararnamesine göre 30 kuruştan az maaş verilmediğinden sandık bütçesinden 30 kuruşa tamamlanıp bağlandı (BOA, ŞD, 931/59 Lef 1 ve 2, 14 Ağustos 1894 / 12 Safer 1312).

²² Aramik Hatun 1889'da vefat ettiğinde kızı Marika ve oğlu Dimitri, annelerinin maaşını talep etti. (BOA, ŞD, 903/12 Lef 2, 4 Şubat 1891 / 24 Cemazeyilevvel 1308).

²³ BOA, ŞD, 1062/55 Lef 2, 27 Temmuz 1907 / 16 Cemazeyilevvel 1325.

²⁴ BOA, ŞD, 1085/74, 25 Ocak 1909 / 2 Muharrem 1327. Piriştine İnas Rüşdiyesi Muallimesi Tabiyye Hanım'ın 12 yıl hizmet süresi üzerinden hesaplanan aylığından kızı

yetim aylığı evlenmeleri durumunda kesilmekte, boşanınca da yeniden tahsis edilmekteydi. Üsküdar'da Gülfem Hatun İnas Rüşdiyesi öğretmenlerinden Penbe Hanım vefat ettiğinde aile üyelerinden ikisine aylık bağlanmış, ardından evlenmeleri nedeniyle kesilmişti. Evlenenlerin kesilen dul ya da yetim maaşı mahlulat denilen ve bu türden aylıklar için oluşturulmuş hesaba aktarılmaktaydı. Penbe Hanım'ın vefatı sırasında kızlarından Zarife Hanım evliydi ve bu nedenle ona aylık tahsis edilmemişti. Bir süre sonra boşanınca, annesi Penbe Hanım'dan kalan 60 kuruşluk aylığı 28 Şubat 1909 tarihindeki kararlarla ödenmeye başlandı.²⁵

Emeklilik yasasında çalışan kadınlarla ilgili dikkat çeken bir husus da, kız ve erkek çocukların vefat eden babadan aldığı maaşın, muallime anneden aylık bağlanmasına bir engel teşkil etmemesidir. Bir süre devam eden uygulamadan sonra, birazdan izah edileceği üzere, -yasaklansa da- kadınlara tanınan hakkı göstermesi bakımından önemlidir. Kırkkilise (Kırklareli) İnas Rüşdiye Muallimesi Hadice Seher Hanım'ın 27 sene hizmet süresi vardı; vefat ettiğinde kızları Şerife Fatma'ya 46, Emine Şükran Hanım'a 17 Temmuz 1904 tarihinde 45 kuruş maaş bağlandı. Hadice Seher Hanım, kadınlar arasında emeklilik için gereken 30 yıllık hizmet süresini tamamlamaya çok yaklaşmış belirleyebildiğimiz ender örneklerdendir. Kızların, babaları nedeniyle Askeri Tekaüd Sandığı'ndan bağlanmış 1 lira 57 kuruş aylığı da bulunuyordu.²⁶ Ancak, ifade edileceği üzere, bu uygulama fazla uzun sürmedi ve yine hazinenin nakit yetersizliğinden kaynaklanan bütçe kısıtlılığı nedeniyle 1907/1908 yılı bütçe kanunuyla iki ayrı emekli sandığından maaş ödenmesi yasaklandı. Bu nedenle Şeyh-i Zele Mektebi muallimesi Meryem Hanım vefat ettiğinde oğulları Halid ve Besim Efendilere Nisan 1909'da 30'ar kuruş tahsis edilirken, eşinden aylığı bulunan annesine maaş bağlanmamıştı.²⁷

Kadın çalışanların sosyal güvenceleri konusunda önem verilen bir husus da onların dul ve yetim aylıklarındır. Kamusal alandaki kadınların kazanılmış

Emine Hanım'a 30 kuruş aylık bağlandı (BOA, ŞD, 1093/1 Lef 1 ve 2, 28 Mart 1911 / 27 Rabiulevvel 1329).

²⁵ II. Meşrutiyet'ten sonra aile maaşlarının alt sınırı 60 kuruşa yükseltildi (BOA, ŞD, 1087/98, 28 Şubat 1909 / 7 Safer 1327).

²⁶ BOA, ŞD, 1028/73 Lef 1, 17 Temmuz 1904 / 4 Cemaziyevvel 1322.

²⁷ Meryem Hanım'ın hizmet süresi 11 yıldır. Oğulları için hesaplanan aylık 40 kuruştur. Kararname gereği 60 kuruşa tamamlandı (BOA, ŞD, 1091/34 Lef 1 ve Lef 2, 18 Nisan 1909 / 27 Rabiulevvel 1327).

hakkının tesliminde yargı sürecinin titiz biçimde işletildiği ifade edilebilir. Bu konuda da çalışmamızın tarih sınırı nedeniyle muallimelere tanınan hak üzerinden açıklama yapacağız. Muallimelerin kendi aylığı yanında babadan dolayı yetim ve eşten kaynaklanan dul maaşını alabilmesine ilişkin hüküm, Şura-yı Devlet kararıyla 1898 yılında getirildi. Dul ve yetim aylıklarında temel kural olan evlenmeme halinde devlet kadrolarındaki kadınların eş ve babadan kaynaklanan aylığı bağlandı. Bu kararda etkili olan Emine Faize Hanım, babası Dersaadet Emtia Gümrüğü Tahrirat Kitâbetinden emekli Enver Bey'in vefatı sırasında inas mektebi muallimesiydi. Bu nedenle, sadece annesine dul ve kızkardeşine yetim maaşı tahsis edildi. Bir süre sonra azledilen Emine Faize Hanım, yetim aylığını talep etti. Daimi memur sayılanlara yetim maaşı ödeniyorsa tekaüd ve mazuliyet aylığının bağlanmaması gerekiyordu. Bu nedenle, Emine Faize Hanım'a babasından kalan maaşın tahsis edilemeyeceğine karar verildi. Ancak, Siroz (Serez) İnas Rüşdiye Mektebi Muallimesi ve 14 sene çalıştıktan sonra maluliyetten emekli Seher Hanım'a geçimini sağlayan eşi olması ve kadınların maaş alabilmesi için gereken bekârlık şartını sağlamamasına rağmen aylık bağlanmıştı. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, evli kadına maluliyet nedeniyle emekli maaşı verileceğine hükmetmiş; bir diğer başvuruda, eşi olan kadına babasından aylık tahsis edilmişse kendisine ait maaşın ödenemeyeceğine karar vermişti. Tekâüd nizamnamesinde, sandığa aidat veren memurların emekli aylığına hak kazanması, erkek, kadın ya da evli olmaktan bağımsız, sadece hizmet süresini tamamlama ve maluliyetle mümkündü. Yani, devlet memuru olup, aidatını ödeyen, maluliyeti onaylanan bir kadının evli olup olmadığına bakılmayarak, yaşlılık aylığının bağlanması gerekiyordu. Babası veya çocuğundan intikal yoluyla maaş alacak kadınlar hakkında nizamnamede bir engel bulunmadığından, 28 Eylül 1898'de hem Emine Faize hem de Seher Hanım'ın maaşının tahsisi kararlaştırıldı.²⁸ Bu karar emsal oldu; iki yıl sonra muallime dışındaki bir görevde çalışan Ayşe Sabiha Hanım'ın talebi üzerine yeniden evlenmeyen kadınlara eş ve babadan kalan aylık tahsis edilmesi de²⁹ uygulamanın devam ettiğini göstermektedir.

²⁸ BOA, BEO, 1217/91211, 29 Eylül 1898 / 13 Cemaziyelevvel 1316.

²⁹ Mefruşat-ı Hümâyün depo memuru eşi İsmail Efendi'nin vefatında bağlanmış aylığı, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane'de maaşla aşı işinde çalıştığı için kesilen Ayşe Sabiha Hanım'ın talebi incelendi. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nce dul maaşının kesildiği tarihten itibaren yeniden ödenmesi kararlaştırıldı (BOA, BEO, 1539/115414 Lef 1, 27 Temmuz 1900 / 29 Rabiulevvel 1318).

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin kararı tatbik edilmeye devam etse de, II. Meşrutiyet döneminde değişiklik yapılarak yürürlüğe konulan *Memur-in-i Mülkiyenin Tekaiüdüne Dair Kanun*'da çalışan kadınlara eş ve babadan aylık bağlanmasını düzenleyen maddeye yer verilmemiş; dul ve yetim maaşı için tek koşul olarak evli olmamak şartı konulmuştu. Kanundaki eksiklik Beşiktaş İnas Rüşdiyesi Muallimesi Fatma Melek Hanım'ın, babası Top fabrikası postabaşısı Yüzbaşı Mehmed Efendi'nin vefatından sonra *Askeri Tekaiüd Kanunu* gereği bağlanmış 1 lira 20 kuruş aylığının yoklamada fark edilmesi ve 1907/08 bütçe kanunu gereği iki yerden aylık alınması yasak olduğundan bu maaş kesilince ortaya çıktı. Kanunda konuyla ilgili hükümde açık ifade bulunmadığından Şura-yı Devlet kararıyla yine eş ve babadan kalan aylıklar hakkında çalışan kadınlar lehine karar verildi. Şöyle ki, ailenin kesilen maaşın ya kendi aylıklarına ilavesini veya Fatma Melek Hanım'a ödenmesini isteyen başvurusu üzerine iki daire farklı hüküm vermişti. Tanzimat Dairesi, 4 Mart 1912'de maaşın kesilmesi ve diğer aile üyeleri varsa onların aylıklarına eklenmesine karar vermişti. Bu tarihten kısa süre sonra Mülkiye Tekaiüd Sandığı'nın denetimi başka bir daireye, Maliye ve Nafia Dairesine verilince kadınlar lehine karar çıktı. Maliye ve Nafia Dairesi üyeleri, ailenin ikinci başvurusu üzerine Fatma Melek Hanım'a aylığının ödenmesini kararlaştırdı.³⁰ Beyrut İnas Mektebi muallime-i saniliğinden 75 kuruşla emekli Esmâ Hanım, Dilsiz Mektebi Muallimliğinden kendisi gibi tekaüdken vefat eden eşi Abdullah Efendi'den kalan 1 lira 20 kuruş maaşından dul aylığı bağlanmasını talep etmişti. 1913 yılı sonunda, Tanzimat Dairesi'nin 29 Ekim 1898 tarihli kararına atıfla kadınların baba veya oğullarından dolayı maaş almasının önünde tek engelin evlilik olduğu vurgusuyla birlikte Esmâ Hanım'a hem kendisine ait emekli, hem de dul aylığının bağlanmasına karar verildi.³¹

Kazanılmış hakkın teslimi konusunda gösterilen hassasiyet bütçe kısıtlılığı nedeniyle aksadı. 1907/1908 yılı bütçesinde iki ayrı sandıktan maaş almanın yasaklandığı daha önce belirtilmişti. Yasaktan istisna tutulanlar medreselerde öğrencilere, camilerde herkese açık ders vermeye yetkili müderrisler

³⁰ BOA, ŞD, 466/3 Lef 1 ve 2, 11 Mart 1913 / 2 Rabiulahir 1331.

³¹ BOA, ŞD, 460/2 Lef 1-1, 17 Aralık 1913 / 18 Muharrem 1332.

olan dersiâmlar³² ve öğretmenlerdi.³³ Bütçe kanunu yayımlanana kadar muallimelere eş ve babadan kalan aylığın ödenmeye devam edilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak, yukarıda örnekleri verilen ve emeklilik kanunları gereğince tediye edilen maaşlar 1907/1908 bütçesi öncesine ait olanlardı. Ardından Şura-yı Devlet'te farklı bir hüküm verilmiş ve iki ayrı yerden aylığı bulunanlara fazla olan maaşın ödenip diğerinin kesilmesi kararlaştırılmıştı. Bu nedenle, kadınların aylığı konusunda yeniden inceleme yapıp hüküm verilmesi için Şura-yı Devlet'e havale edildi. Şura-yı Devlet, bu kez öncekinden farklı karar verdi ve muallime, okul müdireleri ve ebe gibi tekaüd ve mazuliyet kanunlarına tabi resmi görevde bulunan kadınların, baba ve eşinin vefatı nedeniyle bağlanmış maaşının görevden azledilip mazuliyet ya da başka bir sebeple tekaüd aylığı alamadığı zaman iade edilmek üzere kesilmesini kararlaştırdı.³⁴ İki yerden aylık alma yasağı, ardından fazla olanın ödenmesi ve son olarak da baba ve eşten kaynaklanan yetim ve dul maaşındaki kararlarda mali darbağoz ve bütçe açığının etkisi açıkça görülmektedir. Kadınların aylığına dair hükümlerde olabildiğince onların lehine karar verilse de, ekonomik açmaz duvar gibi aşılamaz haldeydi.

Yukarıda açıklanan Şura-yı Devlet hükmü, muallime ve müdire ve ebe-lerin yanında memur olarak devlet kadrolarında çalışmaya başlayan³⁵ kadınları da kapsayacak şekilde genişletilerek kanun tasarısı haline getirildi. Öğretmenler 17 yaşından itibaren atandığından, muallimelerde daha önce 20 olan emeklilik aidatı kesintisine başlama yaşının 18'e indirilmesi, memurelerde ise 20'den itibaren olması öngörüldü. Taslağa göre, kadınlara baba ve eşten dolayı tahsis edilmiş aylık, muallime ve memure olduklarında kesilecekti. Görevden alındıkları veya emeklilikte hesaplanmış mazuliyet ve emekli maaşıyla, baba ve eşten dolayı hak ettikleri aylık kıyaslanacak ve fazla olanı bağlanacaktı.³⁶ II. Meşrutiyet'te devlet kadrolarında yapılan tasfiye esnasında öğretmenlere de tensikat uygulandığından, taslakta 3 Temmuz

³² Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul 1994, s. 185.

³³ Bütçedeki istisna 1917 tarihli ilmiyye mensupları hakkındaki yasaya konuldu (*Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I...*, s. 542).

³⁴ BOA, ŞD, 470/51 Lef 1, 12 Ocak 1914 / 14 Safer 1332.

³⁵ Maliye Nezareti Emlak-ı Miriye Birinci Kalem Memuresi Munise Hanım, hastalandığında, doktor raporuyla birkaç ay izne çıkarılmasına karar verildi (BOA, Maliye Nezareti, Milli Emlâk (ML. EEM), 1342/12 Lef 1, 19 Nisan 1920/19 Nisan 1336).

³⁶ BOA, BEO, 4459/334424 Lef 1, 2 ve 3, 14 Nisan 1917 / 21 Cemaziyelahir 1335.

1910'da yayımlanan tek maddelik ve 20 yıl hizmet süresi bulunan ve muallim olarak görev yapamayacak erkeklerin emekliliğe sevkine ilişkin kanunun³⁷ kadınlar için de geçerli olması öngörüldü. Böylece, Maliye Nezareti'nce hazırlanan taslak hükümet tarafından onaylandı ve gerekçesiyle birlikte Meclis-i Mebûsan'a sevk edildi.³⁸ Ancak, tasarının akıbeti hakkında bilgi edinemedik. Sultan Vahdeddin'in iradesiyle Meclis-i Mebûsan 21 Aralık 1918'de feshedildi;³⁹ tasarısı olasılıkla meclis gündemine alınmadı.

Bununla beraber, Şura-yı Devlet hükümleriyle memuriyet maaşıyla dul ve yetim aylığının aynı anda ödenmesi hakkındaki yasağın uygulandığına dair kararlar mevcuttur. İnceleme dönemi dışında kalmakla birlikte, 1921 yılında Kadıköy Mah-ı Firuz Mektebi Muallime-i Evveli Penbe Hanım'ın, Umum Jandarma Kumandanlığı İkinci Şubesi memuru eşi Halid Efendi'den kalan 1 lira aylığı, memuriyet maaşıyla emekli ve dul aylığı birlikte ödenemeyeceğinden kesildi.⁴⁰ Yasakla ilgili bir diğer örnek, eşi Mülazım-ı sani Mustafa Efendi'den dolayı bağlanmış aylığını talep eden Latife Hanım'ın dilekçesidir. Mühendis Mektebi'nde hasta bakıcı Latife Hanım'a da dul maaşının tahsis edilmemesine karar verildi.⁴¹

Dul ve Yetim Maaşları ya da Çalışma Hayatının Dışındaki Kadınların Sosyal Güvencesi

Bu bölümde, öncelikle 1879 tarihli emeklilik kanununda aile aylıklarıyla ilgili yapılan temel düzenleme ve ilk 10 yıldaki değişikliklere değinilecektir. Ardından II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçteki kararlar ele alınarak, dul ve yetim maaşı sisteminin temel unsurları ortaya konmaya çalışılacaktır. 1879 tarihli emeklilik kanununda belirlendiği üzere, aileye maaş tahsisinde gereken 15 yıllık hizmet süresini tamamlayan ya da tekaüdlüğünde ölen memurun yaşlılık aylığının onda birinin ailesine bağlanması kararlaştırılmıştı. En az 15 yıl çalıştıktan sonra vefat edenin dul ve yetimine, 30 sene hizmeti bulunan memurun ailesine verilecek meblağın yarısı, 15 yılı aşanlara seneye göre

³⁷ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I ...*, s. 398.

³⁸ BOA, BEO, 4459/334424 Lef 1, 2 ve 3; BOA, MV, 207/20, 15 Mart 1917 / 15 Mart 1333.

³⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 1, 1918/21 Kânun-ı evvel 1334, s. 363-364.

⁴⁰ BOA, ŞD, 3164/58 Lef 1, 25 Temmuz 1921 / 19 Zilkade 1339.

⁴¹ BOA, ŞD, 3180/11, 15 Ağustos 1922 / 21 Zilhicce 1340.

ilave edilecek miktarla belirlenecek aylığın tahsisi şartı getirildi. Vefat eden memurun ailesinde maaş hakkı olan birden fazla birey varsa bir yetime kalan aylığın yarısı hesaplanıp, bu miktar kadar zam yapıldıktan sonra geride kalanlara eşit olarak paylaştırılması söz konusuydu. Daha önce belirtildiği gibi, eş ve kız çocukların maaşı evlendiğinde, erkek çocukların ise 20 yaşına bastığında kesilmesi esastı. Dul ve yetimlerin nafakasını temin edecek bir eşi olana ve erkek çocukların da geçimini sağlayacak çağa erişene kadar aylık verilmesine dikkat edildiği açıktır. Aynı hassasiyet muhtaç ve kimsesiz olması durumunda memurun anne ve babası için de gösterilmişti, onlara da maaş tahsisi kararlaştırıldı.⁴²

Emeklilik kararnameyi uygulanmaya başlandıktan sonra dul ve yetim aylığında çok sayıda değişiklik yapıldı. Kararnamede hazırlandığı esnada öngörülemeyen eksiklikler kadar, dul ve yetimlerin birbirine benzemeyen koşulları, hukuki alt yapının oluşturulması için tadilatı zorunlu hale getirmekteydi. Sistemin temel unsurları bu değişikliklerle şekillendiriliyordu. Ayrıca, tüm ekonomik sıkıntılara rağmen, mümkün olan her koşulda eş ve kız çocuklarına az da olsa belirli bir miktarda maaş bağlamak için gösterilen özen de yapılan tadilatın gölgede kalan bir başka sebebiydi. Çalışmamızın bu kısmında incelediğimiz kararların alınmasına sebep olan aylık talepleri, Mülkiye Tekauud Sandığı yönetiminin en fazla zorlandığı konu gibi gözükmektedir. Bu tespitin sebebi, kadınların baba, eş ve oğul ve çalışan kızlarından kaynaklanan aylık hakkının bulunması ve her başvurunun da birbirinden çok farklı koşulları içermesiydi. Bazı örneklerde, tekaüd kararnameinde tespit edilmemiş şartları kapsayan başvurularla karşılaşan sandık idarecilerinin de bu çetrefilli durumlarla epey uğraştıkları açıktır. Sadece sandık yönetimi değil, hükümleriyle uygulamaya yön veren Şura-yı Devlet'in de karar vermekte tereddüt ettiği taleplerle karşılaştığını söylemek mümkündür. Zira bazı hükümlerle, başvurular üzerine tekrar tekrar incelenip bir hatta birden fazla sayıda değişiklik yapıyordu. Muallime ve ebe olarak çalışan kadınların emekliliğini düzenlemek ne kadar kolaysa, hem onların hem de çalışmayanların dul ve yetim aylığını sisteme oturtmak aksine bir o kadar zordu. Bu zorluğun getirdiği ilk sonucun, kadınların aylığıyla ilgili değişikliklerin ilk andan itibaren başlaması olduğu da belirtilmelidir.

⁴² N. Manav, *a.g.e.*, s. 31.

Memurların emekliliği ve dul yetim maaşları 1880'de uygulamaya konulduğunda en başta itiraz edilen konu aylık bağlama oranıydı. Kadınlar, eş ve babalarından kalan emekli maaşının onda biriyle geçinemediğinden şikâyet edince 1883 yılında bu oran arttırıldı ve yarısının tahsisine imkân tanındı.⁴³ Kadınların lehine bir başka karar alındı ve 1884 yılındaki değişiklikle sadece eşe değil, memurun evlenmemiş annesine de aylık bağlanması kararlaştırıldı ve bu tadilatla nikâh koşuluyla birden fazla eşin varlığı durumunda, bir yetim için hesaplanan miktarın aralarında eşit miktarda paylaşılmasına karar verildi. Çok rastlandığımız durum değilse de vefat etmiş ve birden fazla nikâhı bulunan memurların eşlerine maaş bağlandığına dair örnekler mevcuttur. İlerleyen satırlarda buna ilişkin başvurular ele alınmıştır.

Görev sırasında ölenlerin ailesine maaş bağlanması için gerekli 15 yıllık hizmet süresi 1884'te 10'a indirildi. 1884 yılındaki değişiklikle ölen memurun ailesine düşen aylığın yarısı 5 lirayı aşmazsa tamamının eş, çocuklar ve annesine eşit paylaşılmasına; fazlaysa 5 lirayla kalanın yarısının ödenmesine karar verildi. Ancak, 1889 yılındaki tadilatla, yetim sayısı arttıkça daha yüksek oranda maaş bağlanmasından vazgeçildi. Buna göre, 10 yıl hizmetten sonra ölen memurun tek yetimine aylığın 5 liraya kadar olan kısmının verilmesi; birden fazla yetim varsa eşit pay edilmesi yoluna gidildi. Yetimlerden ölenler veya maaş hakkını kaybedenlerin payı da diğerlerinin aylığına eklendi.⁴⁴ Bir başka değişiklik de Temmuz 1888'de yapıldı ve mülkiye ve orduya ait kurumlarda çalışanların varlığı nedeniyle farklı sandıklara aidat ödeyenlerin, emeklilikte kendisi ve vefatı halinde de dul ve yetiminin kesinti nispetinde maaş alabilmesine imkân sağlandı.⁴⁵ 1890 yılı Ekim ayında tekaüd aidatı ödemedi hayattaki memurların eş ve çocuklarına bağlanan aylıktan kesinti yapılacağı açıklandı.⁴⁶

İlk 10 yılda yapılan değişiklikler, yasal düzenlemedeki baba ve eşinden maaş hakkı bulunan kadınlarla ilgili boşlukları gidermedi. Bunun sebebi, babalarının ölümü sırasında evli olup olmaları, evliyseler sonradan boşanma-

⁴³ BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), nr. 873/69707, 11 Ocak 1883 / 1 Rabiülevvel 1300.

⁴⁴ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I* ..., s. 162 ve 201.

⁴⁵ Mülkiye tekaüd nizamnamesi buna uygun olarak değiştirildi (BOA, MV, 34/26, 25 Temmuz 1888 / 16 Za 1305).

⁴⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3671, s. 1, 6 Ekim 1890 / 21 Safer 1308.

ları, yeniden ve kaç kez evlendikleri veya vefat eden eşten maaşı olup oluması, bunların farklı emekli sandıklarından tahsis edilip edilmediği, eşin babadan önce ya da sonra ölmesi gibi birbirinden çok farklı koşulların bulunmasıydı. Bu farklılıkların tamamını öngörmek ve uygun yasal alt yapıyı oluşturmanın hayli çaba gerektirdiği açıktır. Bu yüzden eş, anne ve evlat vasfıyla iş yaşamının dışındaki kadınların, koca, oğul ve babalarından kalan aylığında ilk andan itibaren sorun yaşanıyordu. Hukuki alt yapının aksayan yönlerinin fark edilmesi, maaş talep eden kadınların başvurusuyla birer birer ortaya çıkmakta ve düzeltilmekteydi. Dul yetim aylıklarının standart bir yapıya kavuşturulmasında kadınların katkısı ihmal edilmemelidir.

Babaları vefat ettiği sırada evli ancak, daha sonra boşanan veya ölen eşinden maaş almayan kadınlara yetim aylığı tahsisine karar verildi ve 10 Ekim 1889 tarihinde ek madde hazırlandı.⁴⁷ Bu madde hakkında çalışmanın ilk kısmında bilgi verilmişti. Burada, aynı hükmün çalışmayan kadınlara uygulanmasına yönelik örnekler incelenecektir. Bu madde nedeniyle, 13 Haziran 1895'te Ankara Hukuk Mahkemesi eski reisi Abdülatif Efendi'nin kızı Nahide Hanım'a Mülkiye Tekauđ Sandığı'ndan maaş bağlanması kararlaştırıldı; bir yıl sonra 18 Ekim 1896'da aylığı iptal edildi. Buna karşılık, 10 Kasım 1896'da Hacı Lütü Efendi'nin kızı Neyyir Hanım'a aynı ek hükmüyle aylık tahsis edilince Meclis-i Vükelâ üyeleri iki karar arasındaki farkı sordu. Sürekli değiştirildiği halde ihtiyacı tam olarak karşılamayan yasal alt yapıyı düzeltmek için 1889'da çıkarılan ek maddenin Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nce gözden geçirilmesini istedi. İnceleme sonucuna göre, birbiriyle çelişen kararların sebebi, maddenin yürürlüğe giriş tarihiyle ilgiliydi. Nahide Hanım'ın babası Abdülatif Efendi 1886/87, Neyyir Hanım'ın Hacı Lütü Efendi ise 4 Kasım 1889'da vefat etmişti. Yani Nahide Hanım'ın babası ek fıkra yayımlanmadan önce hayatını kaybettiğinden, iki kadına aynı nizamname hükmünce aylık bağlanması arasında fark meydana gelmişti.⁴⁸ Bu nedenle maddede değişiklik yapılmadı.

Bir diğer tadilat, ikinci kez evlenen kadınların aylığıyla ilgiliydi. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi 20 Eylül 1891'de, kadınların vefat eden eşinden olan ve yeniden evlenme nedeniyle kesilen maaşının iadesine, yetim aylığının ise

⁴⁷ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I.,* s. 204.

⁴⁸ BOA, BEO, 1211/90809 Lef 2, 31 Mart 1897 / 27 Şevval 1314.

edilmemesine karar verdi. Tanzimat Dairesi, babalarının vefatında evli olmalarından dolayı aylık tahsis edilmemesi ve sonradan eşin ölümü nedeniyle maaş hakkı bulunan kadınlara hangi aylık fazla ise onun bağlanmasına dair nizamname değişikliği isteyen Bâb-ı Seraskerî'nin talebini görüş almak için Mülkiye Tekaiüd Sandığı'na iletmişti. O dönem sandığın nazırı olan Tefvik Paşa, *Memurin-i Mülkiye Tekaiüd Kararnamesi'*ne göre, kadınlara yetim maaşının bekâr olma şartıyla bağlandığını, boşanma veya eşin ölümü üzerine babadan yeniden aylık tahsis edilmesi durumunda memur ailesinin sayısız başvuru hakkı olacağı görüşündeydi. Tanzimat Dairesi, Tefvik Paşa'nın uyarısını dikkate alarak Bâb-ı Seraskerî'nin talebini reddetmişti;⁴⁹ ancak Meclis-i Vükelâ'dan farklı karar çıktı. Sadrazam Ahmed Cevad Paşa ve nazırlara göre, bir kadının eşinin vefatı nedeniyle aldığı maaşın yeniden evlenmesiyle kesilmesi normaldi. İkinci eşinden boşanması durumunda zaten düşmüş olan bir hakkın iadesine gerek yoktu. Ancak, yetim aylığı bu türden değildi; evli olması sebebiyle kesildiğinden dul kaldıkça iadesi adildi, bu nedenle başta *Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaiüd Kararnamesi'*nin ilgili maddesi (madde 35) olmak üzere ordu ve ilmiyye mensupları için yürürlükteki diğer emeklilik nizamnamelerinin buna göre değiştirilmesi kararlaştırıldı.⁵⁰ Bu kararın ardından kararnamede yapılan tadilatla, emekli veya emekli olmadan ölenlerin bir yetimine aylığının yarısı 5 lirayı geçmezse ödenecek ve birden fazla yetimin varlığında aralarında paylaşılacaktı. Evlenen kızların maaş-taki hisseleri kesilerek diğer yetimlerinkine eklenecek, dul kalmaları halinde yeniden bağlanacaktı. Diğer yetimlerin aylığına eklenmişse, onların maaşı eski seviyesine çekilecekti. Buna karşılık eşin ölümü nedeniyle ödenen; ancak evlendiği için kesilen aylık dul kaldığında iade edilmeyecek; babadan olan maaşı ise tekrar tahsis edilecekti.⁵¹

Bu kararla bağlantılı farklı bir sorun ortaya çıktı. Yetim maaşı kaç kez boşanma veya kaç eşin vefatı halinde yeniden bağlanacaktı. Tartışmanın ardından Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden verilen ve kaç kez boşanırsa veya eşi ölürse ölsün kadınlara yetim maaşının yeniden tahsisi kararı Sadrazam Kâmil Paşa ve Meclis-i Vükelâ üyelerince Ocak 1895'te kabul edildi.⁵²

⁴⁹ BOA, BEO, 1211/90809 Lef 2, 31 Mart 1897 / 27 Şevval 1314.

⁵⁰ BOA, Yıldız Sadaret Resmi Evrakı (Y.A. RES), 56/56 Lef 2, 22 Kasım 1891 / 19 Rabiulahir 1309.

⁵¹ BOA, Y. A. RES, 56/56 Lef 3; *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I...*, s. 219.

⁵² BOA, BEO, 518/418151 Lef 1, 24 Ocak 1895 / 27 Recep 1313.

Yetim maaşı konusunda gösterilen hassasiyet önemlidir; ancak, bu durum da yeni bir soruna yol açmıştı. Şöyle ki, kadınlar evlendiğinde yetim aylığı kesilip diğer aile bireylerinkine eklenmekteydi. Yeniden tahsisi, diğerlerinin maaşlarından kesinti yapılmasına, bu durum da işlemlerin çoğalıp karmaşıklaşmasına yol açmaktaydı. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa'nın talebi üzerine, kesilen aylıkların "mahlulat" denilen ve açıklaması daha önce yapılan hesaba devri kararlaştırıldı. Bu karardan olarak, 15 Kasım 1897'de Beşiktaş posta dağıtıcısı Hüseyin Ağa'nın kızları Safiye ve Ülker Hanımların sandıktan bağlanmış 30'ar kuruş olan ve evlendiklerinde kesilip mahlulata aktarılmış aylıkları boşanmaları sebebiyle yeniden bağlandı.⁵³

Kadınların evlendiğinde kesilen aylığıyla ilgili ortaya çıkan farklı bir sorun, yine değişiklik yapılmasını gerektirdi. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin kararıyla dul maaşları da yeniden evlenme halinde, yetim aylığı gibi nikâh akdinde değil, zifaktan sonra kesilmekteydi. Bu nedenle kadınların evlenip evlenmediği veya hayatta olup olmadığına dair yılda iki kez, yani altı ayda bir yoklama yapılmaktaydı. Maaş tahsisi konusunda kadınlara yönelik olumlu ayrıma rağmen, sandığın mali dengesi de gözetiliyordu. Mahalle muhtar ve imamlarınca rapor edilen vefat ve evlilikler, sandığa bildiriliyordu. Altı aylık yoklamada Nazperver Hanım'ın yeniden evlendiği haber verildi; ancak zifaf gerçekleşmediği için vefat etmiş eşinden kalan 1 lira 25 kuruş maaşı zifafına kadar ödenmeye devam edildi.⁵⁴ Erzurum eski valisi İsmail Hakkı Paşa'nın vefatından sonra eşi ve kızına maaş bağlanmıştı. Eşinin, kızları Hacer Hanım evlenince, ona ödenen aylığın kendisinininkine eklenmesini talep eden dilekçesi üzerine başlayan tartışma, kadınlarla ilgili yeni kararlarla sonuçlandı. Hacer Hanım, maaşın kesilmesine itiraz etmişti. İsmail Hakkı Paşa'nın damadı Ali Bey zifafın gerçekleştiğini, Hacer Hanım ise aksini iddia etmekteydi. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den mezun, Hilâl-i Ahmer'e (Kızılay) katkılarıyla bilinen ve günümüzde çağdaş doğum biliminin Türkiye'deki kurucusu olarak anılan Doktor Besim Ömer Paşa muayene sonucunda Hacer Hanım'da bekâret müşahede edildiğini rapor etmişti. Ancak, araştırma için gönderilen tahkik memurunun yaptığı soruşturma ve imam tarafından verilen ilmühaber zifafın gerçekleştiğini onaylıyordu. Tevfik Paşa'dan sonra Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırlığına atanan Osman Nuri Bey,

⁵³ BOA, BEO, 1024/76734, 15 Kasım 1897 / 19 Cemaziyelahir 1315.

⁵⁴ BOA, BEO, 645/48370 Lef 2, 25 Haziran 1895 / 2 Muharrem 1313.

birbirinden farklı rapor ve görüşler nedeniyle Hacer Hanım hakkında bir karar alınana kadar aylığın verilmesini önerdi.⁵⁵

Hacer Hanım'la ilgili son kararı arşiv belgelerinden izlemek mümkün olmadı; ancak II. Meşrutiyet'ten sonra yürürlüğe konulan *Memurin-i Mülkiyenin Tekaüdüne Dair Kanun*'da evlenen kadınların maaşının zifaf gerçekleşene kadar ödenmesi hükmüne yer verildi. Yeni bir başvuru üzerine aynı konu bir kez daha gündeme gelince Sandık Nazırı Nuri Bey, nikâhın ardından altı ay zarfında zifafı olmayanların aylığının kesilmesi önerisiyle Şura-yı Devlet'e başvurdu. Emeklilik kanununun iade-i maaş maddesi yeniden tefsir edildiğinde, öncekinin aksine bu kez farklı karar verildi ve dul maaşı alan kadınların, nikâhın kıyılmasıyla birlikte nafakası yeni eşe geçtiğinden Şubat 1910'da aylığın hemen kesilmesine hükmedildi.⁵⁶

Çalışma yaşamının dışındaki kadınların aylığı konusunda sürekli karar değiştirilmektedir. Bu durum, yeni olan sistemin en azından ana hatlarını kurmanın bile uzun uğraşla mümkün olabildiğini, uygulamada aksayan yönlerin de başvurularla gözden geçirildiğini göstermektedir. Mülkiyeye ait kurumlarda görevlendirilen ümera ve zabitanın vefat edenlerin ailesine Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan da maaş bağlanmaktaydı. Kadınlarla ilgili ortaya çıkan bir başka sorun, baba ve eşten dolayı farklı sandıklardan aylık tahsisiydi. Babasının ölümü sırasında evliliği nedeniyle maaş bağlanmamış, ardından eşi vefat eden ve her ikisi de başka emeklilik fonlarına aidat ödemiş olanların dul ve yetimlerine tahsis edilecek aylıkla ilgili kararlar da birkaç kez değiştirildi. Temmuz 1888'de farklı emeklilik fonları için aidat kesintisi yapılanlara tekaüdlükte kendilerine, vefatlarında ailelerine maaş bağlanması hakkında ilgili maddeye ek yapıldı. Kazanılmış hakkın iadesi diye nitelendirilebilecek kararlar, eşi ile bir veya daha fazla oğlu için farklı sandıklara kesinti yapılmış kadınlara iki emeklilik fonundan da aylık tahsisi mümkün hale geldi.⁵⁷

Ümera ve zabitanın ödediği aidat miktarı ve mülkiyedeki hizmet süresi dikkate alınarak ailelerine Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan maaş bağlanması

⁵⁵ BOA, ŞD, 1084/35 Lef 1, 27 Ekim 1908 / Silh-i Şevval 1326.

⁵⁶ BOA, ŞD, 1099/130, 8 Aralık 1909 / 25 Zilkade 1327; ŞD, 1099/130 Lef 2-1, 2-2, 8 Aralık 1909 / 24 Şevval 1327; Meclis-i Vükela (MV), 136/103, 10 Şubat 1910 / 29 Muharrem 1328.

⁵⁷ *Düstur, I. Tertip*, cilt: 6, s. 95-96.

hakkındaki ek madde yeniden değiştirildi. Anımsanacağı üzere, mülkiye memurları için olan sandık dışında ordu mensupları için Askeri Tekaüd Sandığı tesis edildiği belirtilmişti, yanı sıra ilmiye için de 1894 yılında İlmiye Tekaüd Sandığı kurulmuştu. Üç sandıkla durum daha da karmaşık hale gelmişti. Ragıb Paşa'nın kızı Emine Hanım'a vefat eden eşinden dolayı İlmiye Tekaüd Sandığı'ndan dul aylığı ödendiğinden babasından yetim maaşı tahsis edilmedi.⁵⁸ 16 Şubat 1899'da eşlerinden kalan aylığın azlığı nedeniyle babaları Üsküdar eski mutasarrıfı Ali Rıza Paşa'nın vefatında annelerine bağlanıp onun da ölümüyle mahlûl olan yaklaşık 9 liranın kendilerine tahsisini isteyen Şerife Mevhibe ve Şerife Hediye Hanımların talebi de iki yerden maaş ödenmesine ilişkin getirilen yasak nedeniyle kabul edilmedi.⁵⁹

Kazanılmış hak yaklaşık bir yıl sonra teslim edildi. Kadınlarla ilgili olarak Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi üyeleri, iki ayrı sandıktan maaş yasağına ilişkin 24 Temmuz 1900'de yasağı kaldırarak aylıklardan fazla olanın tahsisini kararlaştırdı. Bu hükmün değiştirilmesi üzerine yapılan maaş talepleri ise yeni bir karara yol açacaktı. Hem her aşamada farklı hüküm verilmesi hem de kurumlar arasında tartışmaya yol açması bakımından kararın alınmasına sebep olan örnekle ilgili ayrıntılara yer vereceğiz. Şura-yı Devlet hükmüne dayanarak, eşlerinden kalan aylığın az olması nedeniyle babalarından maaş tahsisi için Divan-ı Hümayun Beylikçisi Raif Efendi'nin kızı Emine Refika, eski sadrazam Ahmed Vefik Paşa'nın kızı Advıye ile Şehremini Mazhar Paşa'nın kızı Sabiha Hanımlar dilekçe verdi. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa kadınların talebini kabul etmedi. Ona göre, Şura-yı Devlet'in önceki kararı ayrı sandıklardan bağlanacak maaştan fazla olanın tahsisini içeriyordu. Emine Refika, Advıye ve Sabiha Hanımlar ise aynı sandık, yani Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan aldıkları aylığı fazla olanla değiştirmek istiyordu. 10 Ekim 1889 tarihindeki değişiklik, babaları vefat ettiği sırada evli, daha sonra boşanan veya ölen eşinden maaş almayan kadınlara yetim aylığı tahsisi hakkındaydı.⁶⁰

⁵⁸ BOA, BEO, 1261/94547 Lef 2, 27 Mart 1899 / 15 Zilkade 1316. İlmiye mensuplarının eş ve çocuklarına aylık bağlanması amacıyla *İnfak-ı Muhtacın-i Eytam ve Eramil-i İlmiyye Nizamnamesi* uygulanmaktaydı. 1894'te ilmiyye mensuplarının emekliliği için *Tarik-i İlmiyye Tekaüd Nizamnamesi* yürürlüğe konuldu (*Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I...*, s. 225-236).

⁵⁹ BOA, BEO, 1259/94420 Lef 3, 16 Şubat 1899 / 5 Şevval 1316.

⁶⁰ BOA, ŞD, 984/43, 17 Kasım 1900 / 24 Receb 1318.

Tevfik Paşa'nın itirazına rağmen, kadınlara baba ve eşlerinden maaş tahsisi konusunda Şura-yı Devlet üyeleri bu kez farklı karar verdi; yasada birbiriyle çelişen noktalardan yararlanarak, Emine Refika, Advıye ve Sabiha Hanımların talebi onaylandı. Kararda, ölen eşinden maaş alamayan kadınlara yetim aylığı tahsisini getiren 10 Ekim 1889 tarihli düzenleme, kocadan olan gelirin babadan bağlanan maaştan düşük olduğu durumda aylık tahsisine yasak getirmiyordu. Buna karşılık, daha önce vefat eden eşten bağlanan maaş, babanın ölümüyle alabileceğinden az ise aradaki farkın tamamlanması da emeklilik yasaınının 38'nci maddesi gereğiydi. Kızların, gerek babalarından önce gerek sonra vefat etsin, emeklilik kararnamesinden doğan hakkına binaen babalarının ölümü esnasında evli olup sonradan eşi ölen kadınlara eşinden aylığı olsun veya babasından kalan maaştan az olsun her iki durumda yetim aylığının tahsisi gerekmektedir. Şura-yı Devlet, bu nedenle dilekçe veren kızları reddetmenin doğru olmadığına karar verdi.

Ancak, Tanzimat Dairesi'nin tahminen babalarının hatırına Emine Refika, Advıye ve Sabiha Hanımlara maaş bağlatma kararı, Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiyye üyelerince tartışmaya açıldı. Kararnamenin ilgili maddeleri arasında küçük bir fark vardı; şöyle ki, 10 Ekim 1889 tarihinde çıkarılmış ek madde babasının vefatında evli olan, sonradan hayatını kaybeden eşinden dolayı maaş hakkı bulunmayan kızların yetim aylığı alabilmesini öngörüyordu. Kararnamenin 38'nci maddesi ise babasının ölümü esnasında vefat eden eşlerinden dolayı maaş alan, ardından emekli babası da hayatını kaybeden kızlar için aylık tahsisini düzenlemekteydi. 10 Ekim 1889 tarihli karar, sadece eşinden maaşı olmayanlara yönelikti; babasından önce hayatını kaybeden eşinden aylığı bulunan, ardından emekli babası da vefat eden kızlar için uygulanamazdı. "Ölen eşinden maaşı olmayan" ibaresi, ölmüş eşinden aylıklı kadınları bu kararın dışında tutma amacı gütmekteydi. Heyet-i Umumiyye, isimleri yukarıda zikredilen kızlara aylık bağlama çabasını fark etmişti ve Tanzimat Dairesi üyelerini bazı taleplere yasal zemin kazandırmak için genelın hukukunun tehlikeye atılacağı ve sandığın da tahsis ettiği aylıkları ödeyemeyecek hale geleceği konusunda uyardı. Ahmed Vefik ve Mazhar Paşaların ailesinin o tarihe kadar sandıktan aldığı para, maaşlarından kesilen aidattan 4.430 lira fazlaydı ve kızlara babalarından da aylık bağlanırsa ödenecek meblağı tayin etmek imkânsızdı. Ayrıca Emine Refika, Advıye ve Sabiha Hanımlara, Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmadan önce emekli olanlarla

ailelerine aylık ödenen mütekaidîn-i kadîme tertibinden de maaş tahsis edildiğinden talepleri reddedildi.⁶¹ Fakat Sadrazam Said Paşa ve kabine üyeleri, Tanzimat Dairesi'nin yürüttüğü mantığı kabul etti. Emine Refika, Advîye ve Behiyye Hanımların talebi kadınları ilgilendiren yeni bir hükmün doğmasına aracı oldu. Buna göre, hükümet, babalarının vefatı esnasında evli olup sonradan eşi ölen ve babasından dolayı aylık hakkı olan kızlara, gerek eşinden maaşı olsun, gerek bu aylık babasından bağlanacak olandan az olsun her iki durumda da yetim maaşının tahsisine karar verdi.⁶²

Bu hüküm uygulamaya konulduğunda, aralarında farklı sandıklardan aylık alan kadınlar olduğu anlaşıldı. Şura-yı Devlet, 1907 yılında eşinden maaş alan kadınların babadan kaynaklanan hak nedeniyle yetim aylığının tamamını değil, iki maaş arasındaki farkın ödenmesi gerektiğini bildirdi.⁶³ Aynı konuda bir başka durum da babalarının vefatından sonra evlendiği için aylığı kesilen ve ardından ölen eşinden dolayı Askeri Tekaüd Sandığı'ndan maaş bağlanmış olan kadınlardı. Nisan 1907'de vefat eden eşinden dolayı Askeri Tekaüd Sandığı'ndan aylık ödenen kadınlara babadan kalan ve Mülkiye Sandığı'ndan tahsis edilmiş ardından evlenme nedeniyle kesilmiş maaşın yeniden bağlanması kararlaştırıldı.⁶⁴ Ancak, yaklaşık bir yıl sonra 12 Haziran 1908'de Şura-yı Devlet, kadınlara ölen eşinden bağlanan aylık az ise babadan kalan maaşın tahsisine hükmetti.⁶⁵ Yasalar geriye doğru uygulanmadığından kimi başvurular reddedildi.⁶⁶

Kadınların lehine kararla 1908'de ayrı tekaüd sandıklarından aylık alma yasağı kaldırıldı. Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi, babasının vefatında evli olup maaş alamayan veya evlendiği için kesilenlere ölen eşinden dolayı farklı sandıktan aylık bağlansa da yetim maaşının yeni, iade ve tamamen tahsisine

⁶¹ BOA, ŞD, 2711/41 Lef 2, 12 Ekim 1901 / 28 Cemaziyelahir 1319.

⁶² BOA, İrade Tekaüd (İ.TKS), 12/40 Lef 2 ve Lef 4, 3 Nisan 1902 / 24 Zilkade 1319.

⁶³ BOA, ŞD, 1057/46 Lef 2 ve 5, 6 Nisan 1907 / 22 Safer 1325.

⁶⁴ BOA, ŞD, 1065/52, 21 Eylül 1907 / 13 Şaban 1325.

⁶⁵ BOA, ŞD, 1069/24 Lef 1, 12 Haziran 1908 / 12 Rabiulevvel 1326.

⁶⁶ Üsküdar Mutasarrıfı Ali Rıza Paşa'nın kızı Hayriye Şerife Hanım'a maaş bağlanmamasının sebebi, eşinden dolayı İlmiye Tekaüd Sandığı'ndan aylık tahsis edilmiş olmasıydı. Sandık Nazırı Nuri Bey, Hayriye Şerife Hanım'la benzer durumdaki kadınlara mütekaidîn-i kadîme tertibinden aylık ödenmesini önerdi (BOA, ŞD, 1074/21 Lef 2, 23 Mart 1908 / 18 Safer 1326).

karar verdi. Bu sırada ölen eşinden Mülkiye Tekâüd ve babadan Askeri Tekâüd Sandığı'ndan aylıklı kızlarla ilgili farklı uygulama yapılmaktaydı. Askeri Tekâüd Sandığı, yetim maaşı, Mülkiye Tekâüd Sandığı'ndan olan aylıktan fazlaysa tamamını değil, aradaki farkı ödemekteydi. Sadrazam Kâmil Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ, Askeri Tekâüd Sandığı'nın uygulamasını derhal iptal etti ve her iki aylığın tamamının verilmesine, o zamana kadar söz konusu karara göre yapılmış uygulamanın düzeltilip maaşların olması gereken seviyeye çıkarılmasına karar verdi.⁶⁷

II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Dul ve Yetim Aylığındaki Gelişmeler

Emeklilik kararnamesi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra değiştirildi ve 26 Ağustos 1909'da yayımlanan *Memurin-i Mülkiyenin Tekâüdüne Dair Kanun* yayımlandı.⁶⁸ Öncelikle belirtilmesi gereken husus, kanunun yeni dönemin perspektifine sahip olduğudur. Meşrutiyet'in bakış açısıyla hazırlanan kanun kimi maddelerinde eksiklikleri barındırsa da Cumhuriyet dönemine aktarılan yasalardan olmuştu. Ancak, ilk bakışta Meşrutiyet döneminin etkisinin Askeri Tekâüd Sandığı Kanunu'nda ağırlıkta olduğu söylenebilir. Ayrıntılı bir inceleme, Askeri Tekâüd Kanununa daha fazla özen gösterildiği ve emeklilik hakkındaki kararlarda ordu mensupları lehine kararların sayıca fazla olup olmadığını ortaya kayacaktır. Mülkiye memurlarına gelince, kanunla önceki yasada yer alan birçok husus tadil edilmişti; konumuz itibarıyla sadece kadınların aylığıyla ilgili hükümlere yer vereceğiz. Bunlar arasında meslek değiştirmeksizin emeklilik süresini tamamlayacak kadar mülkiyede görev yapan ilmiye ve ordu mensuplarına Mülkiye Tekâüd Sandığı'ndan son 10 senelik maaş oranında emekli aylığı bağlanma imkânı vardı. Dolayısıyla dul ve yetimlere de aynı olanak tanındı. Baba ve oğullarının vefatı esnasında evli olmalarından dolayı maaş tahsis edilmeyen kız çocuklarıyla anneler, eşleri öldüğünde veya boşandıklarında aile aylığından pay alabilecekti. Fakat, eşin vefatı nedeniyle sandıktan daha fazla maaş bağlanırsa sadece bu ödenecekti; aile aylığına ortak olamayacaklardı. Kanunda, kadınların evlenmesi nedeniyle kesilen maaşı için şartlar belirlendi. Eşleri öldüğünde veya boşandıklarında babalarından aylık talebi, başvuru dilekçesinin havale tarihinden

⁶⁷ BOA, MV, 119/97, 6 Ağustos 1908 / 8 Recep 1326.

⁶⁸ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I* ..., s. 298-304; *Düstur* II. Tertip, Cilt: 1, s. 666-673.

itibaren iade edilip ödenmeye başlanacaktı. Babaları öldüğü sırada evli oldukları için maaş bağlanmayan kadınlara bu aylıkları dul kaldıklarında tahsis edilecekti. Eşinden maaş alan kadınlar yeniden evlendiğinde kesilecek; ancak ikinci eşleri ölürse iki aylıktan fazla olanı bağlanacaktı. Vefat eden memur eşinden maaşı olup ardından babası emeklilik hakkını kazanmış durumda dayken ölürse, o kadına yetim aylığı bağlanmayacak; sadece iki maaş arasındaki fark tamamlanacaktı.⁶⁹

1880-1908 tarihleri arasında yapılan değişiklikler sentezlenip *Memurin-i Mülkiyenin Tekaiüdüne Dair Kanun*'da yer bulmuştu; yine de soruna yol açıyor; uygulamada birbiriyle çelişen sonuçlar ortaya çıkıyor; diğer sandıklara tâbi olanlara tatbik edilen yaşlılık aylığı düzenlemeleri arasında koordinasyon sağlanamıyordu. Kuşkusuz, uygulamadaki tecrübe her evlenme, boşanma ve yeni doğumla birlikte artıyordu, ama bunun için de senelere ihtiyaç vardı. İlmiye ve ordu mensuplarının mülkiye hizmeti nedeniyle kesilecek aidatın hangi sandığa ödeneceği, emeklilik şartları ve dul ve yetim aylığıyla, mülkiye memurları için tatbik edilen yasa arasında fark vardı. Buna göre, *Memurin-i Mülkiyenin Tekaiüdüne Dair Kanun*'da (madde 28) mülkiyede görevli ilmiye ve ordu mensuplarının tekaüd aidatı ödemesi, tüm hizmet sürelerinin toplanması, fakat sandıktan bağlanacak maaşın mülkiyede geçen yıla göre hesaplanacağı belirlenmişti. Bu aylıkları, vefatlarında ailelerine tahsis edilecekti. Kanunun bir başka maddesinde ise (madde 4) mülkiyedeki hizmetleri emeklilik süresini tamamladığı takdirde Mülkiye Tekaiüd Sandığı'ndan son 10 senelik maaşı nispetinde aylık tahsisine imkân tanınmıştı, diğer görevleri nedeniyle ayrıca maaş alamayacakları belirtilmişti. Buna karşılık yeni *Askeri Tekaiüd Kanunu*'nda (madde 14) mülkiyeden aldıkları maaştan askeri rütbelerine ait kısmın aidatının Askeri Tekaiüd Sandığı'na ödenerek her iki sandıktan yararlanma hakkı tanınmıştı. Karmaşık durumun özeti, farklı sandıklara kesilen aidat hakkında her kanunda farklı uygulama öngörülmüştü. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Meclis-i Vükelâ, Mülkiye Tekaiüd Sandığı'nın arkası kesilmeyen tefsir talepleri üzerine daha radikal bir karar aldı. Şura-yı Devlet

⁶⁹ *Düstur*, 2. Tertip, Cilt: 1, s. 666-673. Kanunda dul ve yetimlere maaş tahsisine ilişkin maddelerin ilmiye mensuplarının dul ve yetimlerine de uygulanması için 3 Mayıs 1911'de tek maddelik yasa yürürlüğe konuldu (*Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I* ..., s. 416-417).

Üyesi Sami Bey'in başkanlığında mülkiye, askeriye ve ilmiye sandıkları muhasebecilerinden kurulacak komisyonda tekaüd yasalarının incelenip, her biri için yeniden ayrı kanun layihaları hazırlanması kararlaştırıldı.

Mülkiye, ordu ve ilmiye mensupları için olan emeklilik kanunlarında aynı konudaki farklı hükümler, II. Meşrutiyet döneminde devlet kurumlarında ıslahat amacıyla başlatılan tensikatta gün yüzüne çıkmıştı. Çok sayıda memur, asker ve ilmiye mensubunun idari kadrolardan çıkarılması esnasında, yüzlerce kişi de tekaüde sevk edilerek tasfiyeye uğramıştı. Dolayısıyla, kanunlarda çelişen maddeler de bu ortamda görünür olmuştu. Bu durum, doğal olarak dul yetim aylığı bağlanacak kadınları da etkilemişti. Kadınları ilgilendiren koşullara gelince, Meclis-i Vükelâ'ya göre, mülki ve askeri hizmetlerin birbirine benzemeyen yönleri nedeniyle emeklilik şartları farklı olabilirdi; esas mesele âciz haldeki dul ve yetimlerin durumuydu. Onların maaş alma şartları sağlam kurallara bağlanmalıydı; aksi halde şikâyetlerin arkası kesilmeyecekti. Bu nedenle, yukarıda ifade edildiği üzere, mülkiye ve ordu mensuplarına ait tekaüd kanunlarının bir daha gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁰ Ancak, karara rağmen belirleyemediğimiz bir sebeple kanunlar yeniden ele alınmadı. Bunun yerine, aşağıda izah edileceği üzere, başvurularla ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik değişiklik yapıldı. Bundan sonraki kısımda bu tadilatları inceleyeceğiz.

*Memurin-i Mülkiyenin Tekaudüne Dair Kanun'*da, memur eşinden maaşlı kadınlara vefat eden babasından kalan aylığın değil, iki maaş arasındaki farkın bağlanmasına karar verildiği yukarıda belirtilmişti. Ancak, Maliye Kapucukadarı Resmî Efendi'yle emsali hakkındaki Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi kararında, aileye isabet eden maaştan sandık lehine kesinti yapılamayacağına hükmedildi. Hüküm üzerine, vefat eden memur aileleri, kadınlara bağlanacak eş ve yetim maaşları arasındaki farkın kendi aylıklarına ilavesini talep etmeye başlamıştı. Mülkiye Tekaudü Yönetimi, bu karara itiraz etti. İtiraza ayrıntılı bir izah ve örnek eklenmişti. Uygulamada eşinden bir lira maaşlı bulunan bir kadına babasından iki lira isabet ediyorsa, sadece bir lira ilaveyle aylık toplamı iki liraya çıkarılıyor; bir lira ise sandığa

⁷⁰ BOA, ŞD, 1099/135 Lef 1-1, 1-2, 1-3, 23 Kasım 1909 / 10 Zilkade 1327; MV, 136/61, 6 Şubat 1910 / 25 Muharrem 1328. Dul ve yetim aylıklarından aidat borçlarına karşılık %10 oranında yapılan kesintinin devam etmesine dair madde yoktu. Şura-yı Devlet'te, kesintinin devamına karar verildi (BOA, ŞD, 1100/2, 24 Kasım 1909 / 11 Zilkade 1327).

kalıyordu. Tanzimat Dairesi kararı uygulanırsa, babadan kalan maaş aile bireylerine eşit paylaştırılrsa üç kişiye ikişer lira tahsis edilecekti. Ancak, kızlardan birinin eşinden aldığı bir lira aylık nedeniyle toplamda üç lira aylığı olacaktı. Sadece eş ve babanın maaşı arasında fark kapatılıp, yani baba ve eşten dolayı toplamda iki lira bağlanıp kalan bir lira diğer aile üyelerine aktarılması durumunda da onların aylığı ikibuçuk liraya çıkarak, dul kardeşinkinden fazla olacaktı. Sandığın tatbik ettiği yöntem, hem kanun hükümlerine hem emeklilik fonu menfaatine uygundu. Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiye üyeleri sandığın muhasebecisi İhsan Bey'i dinledikten sonra mevcut uygulamanın devam etmesini kararlaştırdı.⁷¹

Yeni kanuna göre, vefat eden eşinden maaş alan kadının tekrar evlenmesiyle kesilen aylığı boşanma veya ikinci eşinin de ölümü halinde bir kereye mahsus tekrar bağlanacaktı. Mülkiye Tekaid Sandığı yönetimi, ilk eşinden tahsis edilmiş ve yeniden evlenme nedeniyle kesilen maaşın, dulluk veya ikinci eşin ölümü halinde iadesi hakkında yeni emekli kanunundaki hükmün halen ödenen aylıklara değil, sadece daha önce kayıtları incelenip mahlulata aktarılmışlara tatbikini istiyordu. Heyet-i Vükelâ'ya göre, sorun kadınların ilk eşlerinden bağlanmış maaşının ikincisinden boşanma veya ikinci eşin ölümünde bir defaya mahsus olmak üzere iadesi hakkında yeni emeklilik kanunundaki hükmün genele uygulanıp uygulanmayacağıydı. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi 4 Ekim 1909 tarihinde aldığı kararla, kanunun yayımlanma tarihinden önce maaşı kesilen kadınlara yeni yasayla iade yapmaya gerek olmadığına, yürürlüğe girmesinden sonra bağlanmış dul aylıklarına tatbik edilmesine hükmetmişti. Üstelik bu karar Heyet-i Vükelâ'ya sevk edilmeden yürürlüğe konulmuştu. Aynı zamanda, Şura-yı Devlet'in ilgili hükmün sandığın tahsis ettiği bilumum aylıklara uygulanmasına dair başka bir kararı vardı. Heyet-i Vükelâ, bu kararı beğendi ve sandığın gelir-gider dengesini esas alarak yapılan kanun tefsiri kazanılmış hakkın gasbı anlamına geleceğinden, uygulamada sorun yaratan maddelerin yorumla değil, yasa değişikliğiyle tadil edilmesi kararlaştırıldı.⁷²

İkinci evlilikten boşanma veya vefat nedeniyle dul kalan kadınlara ilk eşinden olan aylığın bir defaya mahsus tahsisi hakkındaki kararın uygulanmasına dair ilginç bir örnek Kamer Hanım'ın durumudur. Müntefik Sancağı

⁷¹ BOA, ŞD, 1100/43 Lef 2, 29 Ağustos 1910 / 22 Şaban 1328.

⁷² BOA, ŞD, 1099/132 Lef 1-1, Lef 2-2, 12 Kasım 1909 / 28 Şevval 1327.

mutasarrıfı Kadri Paşa'nın vefatından sonra eşleri Kamer ve Ayşe Hanımlara 15 Ağustos 1885 tarihinde 1 lira 92'şer kuruştan toplam 3 lira 80 kuruş maaş bağlanmıştı. Aradan geçen yıllarda Kamer Hanım yeniden evlenmiş, Ayşe Hanım vefat etmiş, bu nedenle aylıkları kesilmiş ve mahlulata hesabına aktarılmıştı. Kamer Hanım'ın ikinci eşi II. Meşrutiyet'te tensikatta atılmış ve kadro dışı kalanlara ödenen bir tür tazminat olan ikramiye almış, ardından da vefat etmişti. Kamer Hanım, Kadri Paşa'dan kalan ve evlendiği için kesilen aylığı için başvurunca Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi Kamer Hanım'ın ikinci eşi tazminat aldığı için iadeten maaş tahsisinin mükerrer ödeme anlamına geleceği düşüncesiyle tereddüt etti. Şura-yı Devlet üyeleri farklı karar verdi ve Kamer Hanım'ın ikinci eşinin tazminatının, Kadri Paşa'dan kalan aylığın bir defaya mahsus yeniden tahsisine engel olmadığına hükmetti.⁷³ Öte yandan, Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla birleştirilen aralarında Posta ve Telgraf Nezareti gibi tekaüd sandıklarının 1881 yılındaki devirden önce bağladığı maaşlarda aynı hüküm uygulanmıyordu. İkinci eşi vefat eden veya boşanan kadınlara eski eşten aylık talebinin reddedildiğine dair misal mevcuttur.⁷⁴ Bu kararın sebebini belirleyemedik, 1910'dan sonra uygulamada değişiklik olması yanında talep sahibinin koşullarıyla ilgili sorun olabilir.

Dul ve yetimlerin maaş talepleri konusundaki hassasiyet II. Meşrutiyet döneminde de devam ediyordu. Farklı bir uygulamada da iki farklı sandıktan var olan maaş arasında tercih yapılmasına olanak tanındığı görülmektedir. Sabiha Hanım, eşi Ayan Meclisi azası Müşir İbrahim Edhem Paşa'nın vefatının ardından kızı Nimet Hanım'la kendisine Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan aylık bağlanmasını istemişti. İbrahim Edhem Paşa'nın rütbesi müşir olduğundan Askeri Tekaüd Sandığı da aynı zamanda eşi ve kızı için aylık tahsisi işlemine başlamıştı, bunun üzerine Mülkiye Tekaüd Sandığı başvuruyu geri çevirdi. Sabiha ve Nimet Hanımlara Askeri Tekaüd Sandığı'ndan 8 lira 87'şer kuruş aylık bağlandı. Ardından Sabiha Hanım, 8 lira 87'şer kuruş maaştan feragat ederek Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan aylık tahsisi için Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi'ne dilekçe verdi. Sabiha Hanım'ın Askeri Tekaüd Sandığı emekli, dul ve yetim maaşlarını ödemekte sıkıntı yaşadığı için Mülkiye Tekaüd Sandığı'nı tercih ettiği tahmin edilebilir. Yeni emeklilik

⁷³ BOA, ŞD, 1100/11, 28 Şubat 1910 / 17 Safer 1328.

⁷⁴ Fatma Zehra Hanım, ikinci eşinden boşanınca, ilk eşinden kalan aylığının yeniden bağlanma talebi reddedildi (BOA, ŞD, 448/36 Lef 1, 10 Mart 1911 / 9 Rabiulevvel 1329).

kanununda ilmiye, askeriye, bahriye ve jandarma mensuplarından mülkiyede çalışanların toplam hizmet süresi üzerine Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan aylık bağlanması gerekmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, mali koşullar nedeniyle iki yerden maaş almak yasaktı. Ancak, Sabiha ve Nimet Hanımların, Askeri Tekaüd Sandığı'ndan tahsis edilmiş aylıktan vazgeçme önerisi ilk kez karşılaşılan bir durumdu ve yasada buna karşılık bir hüküm yoktu. Daire, Sabiha ve Nimet Hanımların başvurusunu kabul ederken şöyle bir mantık yürüttü: Askeri Tekaüd Sandığı'ndan aylık tahsisi Hanımların talebi doğrultusunda değil, Paşanın askeri rütbesine göre resen yapılmış bir işlemdi. Bu nedenle iptal edilerek, son memuriyeti ayân azalığı olmasından dolayı Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan maaş bağlanmalıydı.⁷⁵

Birden fazla sandıktan aylık alma yasağı *Birkaç Cihetten Muhassas Tekaiüd Maaşlarına Mütedair ve 1325 Sene-i Muvazene-i Umumiyyesi Hakkındaki 27 Receb 1327 Tarihli Kanunun 35'nci Maddesine Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat* ile 23 Mart 1914'te kaldırıldı. İki yıl sonra, 25 Ocak 1916'da yürürlüğe konulan ek kanunla ayrı sandıklardan tahsis edilen dul ve yetim aylıklarının toplamı 25 lirayı geçmezse ödenmesi kabul edildi.⁷⁶

*Memurin-i Mülkiyenin Tekaiüdüne Dair Kanun'*daki eksiklik ve kullanılan ifade ve ibarelerle maddeler arasındaki çelişkiler sonraki yıllarda da ortaya çıkıyordu. Bağdad Rüşumat Nazırlığından emekli Arif Efendi'nin kızı Hadiye Nazire Hanım'ın eşi vefat edip, yetim aylığını talep edince bu kez kanundaki maaş bağlanma tarihiyle ilgili maddeler arasında farklılık olduğu görüldü. Kanunun bir maddesinde (madde 23) yetim ve dul maaşının velilerin vefat ettiği; bir diğerinde (madde 20) kadınların yeniden evlendiği için kesilen aylığının, boşanma veya eşin ölümü nedeniyle verecekleri dilekçenin havale tarihi itibarıyla bağlanacağı belirtilmişti. Yanı sıra babanın vefatı sırasında evli olup aile maaşından pay alamayan kızlarla, anneler dul kaldığında "usulen" aylık hakkına sahip olacakları belirtiliyordu. Tefsire göre "usulen" kelimesinin anlamı emeklilik yasasına göre maaş hesaplanmasıydı. Ayrıca, vefat eden eşinden aylıklı kadın yeniden evlenirse maaşının kesileceği, fakat dulluk veya eşinin ölümü halinde "o tarihten itibaren" eski aylığının iade olunacağı yazılıydı. Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiye üyeleri, yasanın farklı maddelerindeki ibarelerin tefsirini, kanunun genel olarak belirlediği aylık

⁷⁵ BOA, ŞD, 449/42 Lef 1, 10 Ocak 1911 / 9 Muharrem 1329.

⁷⁶ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I...*, s. 448 ve 502.

bağlanma koşulları ve tarihi çerçevesinde yaptı. Böylece, dul ve yetim maaşının velilerin ölüm tarihinden itibaren tahsisini genel kaide olarak belirledi. Babanın vefatında evlilik nedeniyle aile aylığından pay alamayan, sonradan eşi de vefat ederek dul kalan kadına yetim maaşı tahsisi tarihi hakkında istisnai kanun hükmü olmamasından dolayı, eşin vefat tarihinin esas alınmasına karar verdi. Böylece Arif Efendi'nin kızı Hadiye Nazire Hanım'ın aylığının eşinin ölüm tarihi itibarıyla bağlanması kararlaştırıldı.⁷⁷

Askere alınan memurların vefatı halinde ailelerine mevcut yasanın öngördüğünden daha fazla aylık bağlanmasına imkân veren *Memurin ve Ketebe ve Müstahdem-i Umumiyye ve Mülkiyye ile Askeriyeden ve Bunların Mütekaidinden Seferberlik Esnasında Taht-ı Silaha Alınanların Tekaid ve Aile Maaşları Hakkındaki Kanun*, 2 Şubat 1918'de Meclis-i Mebusan'da kabul edildi.⁷⁸

II. Meşrutiyet döneminde yürürlüğe konulan *Memurin-i Mülkiyenin Tekaidüne Dair Kanun*, ana unsurları korunarak Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da memurların emekliliğini düzenleyen temel yasa oldu. 1925 yılında, 1909 tarihli kanunun yayımlanmasından önce velileri vefat eden dul ve yetimlere yürürlük tarihinden itibaren aylık bağlanacağına dair tefsir yayımlandı. 1926 tarihli 788 sayılı *Memurin Kanunu* ile hizmet süresi 25 yıla indirildi ve 65 yaşında resen emeklilik öngörüldü.⁷⁹ 788 sayılı *Memurin Kanunu*'nun muvakkat 3'ncü maddesinde de yasanın neşrinden sonra bir yıl zarfında tekaüd edilen memurlarla kanunun neşrinde işlemleri tamamlanmamış olanların emeklilik ve yetim ve dul maaşı hakkında 11 Ağustos 1325 (1909) tarihli yasanın ilgili maddelerinin uygulanacağına hükmedildi. 1 Nisan 1926'da *Memurin-i Mülkiyenin Tekaidüne Dair* 11 Ağustos 1325 tarihli Kanunun Onikinci Maddesinin Tefsiri yayımlandı ve Yüzellilikler listesine dâhil olup sınır dışına çıkarılanların ülkede kalan ailelerine maaş tahsisinde bir engel olmadığı karara bağlandı.⁸⁰

⁷⁷ BOA, ŞD, 2836/19 Lef 5, 15 Ekim 1916 / 17 Zilhicce1334.

⁷⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic04c002/mmbd03ic04c002ink043.pdf>, (20.03.2018).

⁷⁹ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I...*, s. 641 ve 644.

⁸⁰ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUN-LAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf (4.012.2019); *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I...*, s. 646, 647. Bu arada, 1936'da ve 3008 sayılı İş Kanunu'yla ülkedeki sosyal sigortanın temel kuralları ve kurumların

Sonuç

Bu çalışmada, kadınlara bağlanan emekli ve dul ve yetim aylığında yıllar içinde gerçekleşen yasal değişiklikler ele alınmıştır. Bunun için yürürlüğe konulan kanun, yasa tadilatı ve hükümleriyle uygulamaya yön veren Şura-yı Devlet kararları incelenmiştir. Yasal düzenlemeler ve Şura-yı Devlet kararlarının tetkiki, 19. Yüzyıl'da sosyal güvenlik sisteminin kuruluşundan 1920'ye kadar olan dönemde devlet kurumlarında çalışan kadınların emekliliği ve dul ve yetim aylığıyla ilgili sistemin ayrıntılarının belirlenmesini sağlamıştır. Uygulamanın belirli bir çerçeveye oturtulması sürecinde çok sayıda değişikliğin yapıldığı görülmektedir. Emeklilik yasasındaki düzenlemeler, kadınlar için uygulanan sosyal güvencenin temel esaslarının 1879-1909 arasında ortalama 30 yılda oluşturulduğunu ortaya koymaktadır.

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın faaliyetini denetleyen Şura-yı Devlet'in yasalari tefsir eden ve emsal teşkil ederek uygulamaya yön veren kararları, yasalardaki eksikliklerin giderilmesinde önemli etkiye sahiptir. Ancak, yine de emeklilik sisteminin aksayan kısımlarını başvurularıyla gözler önüne seren ve bu sayede düzeltilip, pürüzlerin giderilerek ana unsurlarının oluşturulmasında, maaş talep eden kadınların rolü kuşkusuz ağır basmaktadır.

1879'dan itibaren 1920 arasında değişikliklerin yoğun olduğu dönemdeki yasal sürecin incelenmesi neticesinde kadınlarla ilgili hükümler konusunda şu tespitleri yapabiliriz. Öncelikle emeklilik sisteminin kurulması esnasında idari kadrolarda çalışan kadınların dışlanmadığını; ancak erkeklerle bir fark gözetmeksizin tekaüd koşullarından yararlanmalarına olanak sağlandığı belirtilmelidir. Ayrıca, öğretmen olarak çalışmaya başlayıp ebe ve memuriyetle devlet kadrolarına dâhil olan kadınların yaşlılık aylığı için gereken hizmet süresi hakkında II. Meşrutiyet'ten sonra da bir tadilat yapılmadığı, bunun için Cumhuriyet dönemine bakılması gerektiği söylenmelidir. Kanun ve Şura-yı Devlet kararlarının tetkikinden elde edilen veriler, emeklilik sisteminin kurulduğu 1879'dan itibaren 1920 yılına kadar, hükümetlerin çalışan kadınlardan ziyade dul ve yetim aylığını bir sisteme oturtmakta zorlandığı

tesisi amaçlanmış; ancak uygulaması II. Dünya Savaşı nedeniyle 1945'e dek gerçekleştirilememiştir (Prof. Dr. Yusuf Alper, "Sosyal Güvenlik Kurumunun Kuruluş Yılı 1945 Olmalıdır; Yeni logo-Eski Tarih", *Sosyal Güvenlik Üzerine Yazılarım*, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara 2019, s. 270-271).

ifade edilebilir. Bu tespiti desteklemek adına devlet kadrolarındaki kadınların dul ve yetim aylığında da sıkıntı yaşandığı belirtilmelidir. Bu nedenle, dul ve yetim maaşı yoluyla kadınlara sağlanan güvencenin, yasa yapıcıların daha fazla uğraştığı alan olduğu söylenebilir.

Nihayetinde, uzun yıllar süren tetkik, değişiklik ve verilen emeğin emeklilik sistemi adına ciddi hukuki birikim ve zengin bir tecrübe kazandırdığı kesindir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Bâbiâli Evrak Odası (BEO)

İrade Dahiliye (İ. DH)

-İrade, Tekâüd (İ. TKS)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT)

Maliye Nezareti Milli Emlâk (ML. EEM)

Meclis-i Vükela (MV)

Şura-yı Devlet (ŞD)

II. Gazeteler

Tercüman-ı Hakikat, nr: 3671

Vakit, nr: 2032.

III. Basılı Eserler

ALPER, Yusuf, "Sosyal Güvenlik Kurumunun Kuruluş Yılı 1945 Olmalıdır; Yeni Logo-Eski Tarih", *Sosyal Güvenlik Üzerine Yazılarım*, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara 2019, s. 269-272.

ALTIN, Hamza, "Osmanlı Eğitim Tarihinde Dârülmualimât (Açılışı ve Gelişim Süreci)", *Akademik Matbuat*, Cilt: 1, Sayı: 1, Bingöl Kasım 2017, s.20-37.

BAYSAL, Hatice, "Osmanlı'da Kadın Memureler İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Kadın Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir

- İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, Isparta 2017/4, s. 339-366.
- BÜYÜKŞAHİN, Şefika, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadını", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı: 8, Nisan 2017, s. 284-295
- ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1994.
- DULUM, Sibel, *Osmanlı Devlet'inde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.
- Düstur*, 1. Tertip, Cilt: 6, 2. Tertip Cilt: 1.
- ERDEM, Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Dersiâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul 1994, s. 185-186.
- Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I (1876-1930)*, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı: 1994/15, Ankara 1994.
- KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Başbakanlık aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991.
- _____, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1996.
- MANAV, Nursel, *Mülkiye Tekaiüd Sandığı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1880-1890)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.
- _____, "Mazuliyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 27, Sayı: 1, İstanbul 2017, s. 215-224.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Cilt: 1, 1918/21 Kanun-ı evvel 1334, s. 1-364.
- ÖZGER, Yunus, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaiüd Sandığı (1865-1923)*, IQ Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümelere", *History Studies*, Sayı: 4/1, Amasya 2012, s.419-447.
- ÖZKİRAZ, Ahmet, Arslanel, M. Nazan, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, İstanbul 2011, s. 1-10.
- ÖZTÜRK, Cemil "Dârümuallimât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, İstanbul 1993, s. 549-550.

ŞANAL, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârülmua'llimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)", *Otam*, Cilt: 26, Ankara Güz 2009, s. 221-244.

TEKİN, Saadet, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapisaneleri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1574/17076.pdf>, 04.04.2018.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic04c002/mmbd03ic04c002ink043.pdf>, 20.03.2018.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf, 4.12.2019.

"SOCIAL INSURANCE RIGHT OF WOMEN IN THE OTTOMAN STATE:
DEVELOPMENT OF RETIREMENT PENSION, WIDOW AND ORPHAN
SALARIES"

Abstract

In the Ottoman State, the pension rights of women began with the law which was put into effect in 1880. The opportunity to get old-age pension by working for 30 years which was first brought to teachers and midwife at the same time as men had been popularized after the Constitutional Period. In order to compensate the need for labour force due to successive wars, the retirement and pension right had been brought up for women who entered the state staff as civil servants if they complete legal service period. The social insurance of the women out of social life was provided through their father and husbands. Widows and orphans were linked to pensions remained from their husbands and fathers. Due to the fact that each individual had different conditions, it was compulsory to make many legal changes to standardize widow and orphan salaries. Despite countless renovations since 1880, the legal infrastructure of the pensions of women who lost their husbands and widowed, and child girls had been settled at the end of the II. The Constitutional period. The standarts that were put in to place in these years roughly created the basis for the social security system that is used today. These standards also creates the basis for the laws prepared in Republic period with little difference.

Keywords

Woman, Retirement, Teacher, Salary, Widow, Orphan.